

Чому “феноменологічна соціологія” неможлива

Анотація

Статтю присвячено аналізу аргументації противників терміна “феноменологічна соціологія”. Розглянуто праці Альфреда Шюца, Пітера Бергера, Томаса Лукмана та інших представників феноменологічної течії в соціальних науках. На цій основі виокремлено кілька ліній доводів, що показують принципові відмінності між феноменологією і соціологією. Ідеться про ті відмінності в самій їхній природі, методах і цілях дослідження, що дають підстави говорити про неможливість “феноменологічної соціології” і про обґрунтування феноменології як протосоціології.

Ключові слова: феноменологічна соціологія, протосоціологія, Альфред Шюц, Томас Лукман, конститування, конструювання

1

У попередній статті розглядалася аргументація вчених, які використовують термін “феноменологічна соціологія”. Було з’ясовано, що в “англо-мовній” соціологічній думці точилися бурхливі дебати з приводу цього терміна. Схематично було виокремлено кілька ліній захисту “феноменологічної соціології”, до яких належать наміри залучити класиків соціології до “протофеноменологів” [Tiryakian, 1965; Psathas, 1989], знайти подібні позиції між їхніми теоріями та феноменологічним підходом, а також спроби класифікацій [Wagner, 1963; Hear, Roth, 1973; Bird, 2009], переформулювання предмета соціології [Douglas, 1970] та обґрунтування етнометодології як моста між феноменологією і соціологією — реалізацією феноменології у соціальних науках [Wolff, 1978]. І якщо в західній соціології відбува-

лися активні суперечки, пік яких припав на 60–70-ті роки минулого століття, то в пострадянську і, зокрема, вітчизняну соціологію цей термін увійшов практично безболісно. Цьому сприяла, першою чергою, відсутність доступу до релевантної літератури, а також перші переклади й інтерпретації, автори яких широко вживали даний термін для визначення феноменологічного підходу в соціології. У результаті термін “феноменологічна соціологія”, по суті, був прийнятий некритично, що, своєю чергою, суперечить самому феноменологічному способу мислення. Тож чому цей термін некоректний, ба навіть абсурдний?¹

Для відповіді на це питання ми звернемося до праць Альфреда Шюца, котрого найчастіше називають засновником “феноменологічної соціології”. Звичайна схема: Е.Гуссерль — фундатор трансцендентальної феноменології, що була покликана знайти останнє підґрунтя для всіх наук і вивести із кризи європейські науки [Гуссерль, 1991; 1994; 1999; 2004]. Разом із тим проект А.Шюца був дещо менш амбітним, але також вельми масштабним — застосувати розробки Е.Гуссерля до сфери соціальних наук, у тому числі до соціології. Доробок А.Шюца саме й заведено вважати “феноменологічною соціологією”, що її продовжили його послідовники й учні. Тому крім праць А.Шюца я скористаюся аргументацією його безпосереднього учня — Т.Лукмана. Останній, при цьому, був і залишається затятим противником застосування “феноменологічної соціології”. Не схвалює цей термін і П.Бергер. У попередній статті згадувалося про його іронічну відповідь на спроби Е.Тіряк'яна [Tiryakian, 1965] знайти феноменологічні джерела у чималого шерегу класиків соціології, таких як Дюркгайм, Зимель, Сорокін та ін. [Berger, 1966].

Крім того, я використовую аргументацію М.Натансона і Б.Голцнера, котрі також виступають проти вживання терміна “феноменологічна соціологія”.

2

Однією з причин приписування Альфреда Шюца до “феноменологічної соціології”, особливо в пострадянській соціології, є позиція його “інтерпретаторів”, котрі спеціалізуються на феноменологічній течії в соціальних науках і пишуть передмови чи післямови до відповідних перекладів. Такий приклад ми спостерігаємо в одній із найповніших збірок праць Альфреда Шюца, перекладеній російською мовою, — “Світ, що світиться смислом”. У післямові до цього перекладу Н.Смирнова називає систему А.Шюца то “феноменологічною соціологією”, то “соціальною феноменологією”, то, за аналогією з англійським перекладом “Смислової структури соціального світу”, “феноменологією соціального світу” [Смирнова, 2004]. Очевидно, що для

¹ Питання щодо застосування терміна “феноменологічна соціологія”, радше навіть відсутність постановки цього питання в соціологічній дискусії, також можна вважати ознакою кризи давно сформованої феноменологічної парадигми в соціології, коли фундаментальні поняття і категорії, їхні зв'язки і генеза вже не є предметом скрупульозного аналізу з боку вчених.

дослідниці, як і для переважної більшості пострадянських соціологів і філософів, питання стосовно проблематичності терміна “феноменологічна соціологія” взагалі не стоїть. Доробок А.Шюца вона називає так для зручності, аби позначити феноменологічне коріння розроблюваної ним системи. Слідом за “інтерпретаторами” А.Шюца у вітчизняній соціології подібне “вільне” позначення його теорії запозичили й “неспеціалісти”; воно домінує у словниках, підручниках і пострадянському соціологічному дискурсі загалом. За іронією методологія, покликана допомогти соціологам уникнути некритичного сприйняття соціальної реальності, сама стає предметом некритичного прийняття вченими. Забігаючи наперед, можна сказати, що питання вживання терміна “феноменологічна соціологія” має низку методологічних і навіть світоглядних засад, що їх свідомо чи несвідомо мають на гадці автори. Противники використання цього терміна — такі як Томас Лукман і Пітер Бергер — указують на фундаментальні причини неможливості “феноменологічної соціології”. Тому, як буде показано далі, з огляду на їхню аргументацію некоректності й навіть абсурдності цього терміна, питання стосовно практичної зручності його застосування для маркування соціологічних систем, ґрунтованих на феноменологічній методології, відчутно програє і стає, відтак, другорядним.

Сам Альфред Шюц, котрого вважають основоположником “феноменологічної соціології”, не вживав цей термін¹. Разом із тим він ніколи так категорично не виступав проти можливості використання “феноменологічної соціології”, як, наприклад, Томас Лукман. Тому про його ставлення до цього терміна ми можемо судити лише побічно. Напевно, саме тому в попередній статті, де розглядалася аргументація прихильників “феноменологічної соціології”, не було посилань на Альфреда Шюца.

У своїй праці “Феноменологія і соціальні науки” (яка, до речі, не містить жодного згадування про “феноменологічну соціологію”) він від початку пише, що має намір вдатися до спроби “виявити початкові стадії феноменологічного обґрунтування соціальних наук”, а також “буде порушено питання про незалежність соціальних наук, і ми, пішовши далі за Гусерля, розглянемо, який внесок може зробити феноменологія у розв’язання їхніх конкретних методологічних проблем” [Шюц, 2004: с. 181].

Для нашого розгляду тут важливі дві інтенції Альфреда Шюца, простежувані в усьому його науковому пошуку: це спроба обґрунтування соціальних наук за посередництва феноменології, спроба забезпечити їм міцний гносеологічний фундамент і одночасно подолати деяку обмеженість аналізу Гусерля, його недостатність для обґрунтування соціальних наук.

Розпочнімо з першої інтенції — обґрунтування соціальних наук за посередництва феноменологічної методології і стилю мислення. Альфред Шюц зазначає, що соціальні науки від самого початку приймають базові феномени соціальної реальності як самозрозумілі. Сама можливість розуміння і порозуміння, інтерсуб’єктивність, системи смислів, на які спирається соціаль-

¹ Одне з небагатьох згадувань феноменології та соціології у поєднанні ми можемо побачити у “Смисловій будові соціального світу”, де Альфред Шюц говорить про соціологію, “що спирається на феноменологічні принципи” [Шюц, 2004: с. 1005].

ність, приймаються вченими без упереджень. Таким чином, вони фактично нічим не відрізняються від пересічних людей, котрі перебувають у природній настанові і сприймають можливість соціального світу некритично. Пересічні люди створюють конструкти першого порядку, вчені — конструкти другого порядку. Проте і для перших, і для других не стоїть питання щодо базису соціального життя. Своєю чергою, Альфред Шюц розпочинає своє дослідження з порушення цих фундаментальних питань. І сам відповідає: “На ці питання не можна дати відповідь за допомогою методів соціальних наук. Вони потребують філософського аналізу. І феноменологія — не лише царина, названа Е.Гусерлем феноменологічною філософією, а й навіть феноменологічна психологія, — не тільки відкриває простір для такого аналізу, а й започатковує його” [Шюц, 2004: с. 178–179].

Тут слід згадати ідеї і науковий пошук самого Едмунда Гусерля. Вчений указував на кризу сучасних йому наук, причиною якої стала формалізація і відірваність від реального життя. У своєму аналізі він переважно зосередився на природничих науках. Проте пошук Едмунда Гусерля цілком застосовний і до гуманітарних наук. “Він, — пише Шюц, — обрав собі за мету виявити неявні передумови, на яких ґрунтовані не лишень усі природничі й соціальні науки, а й сучасна філософія. Він прагнув ідеалу “фундатора” філософії в істинному смислі цього слова” [Шюц, 2004: с. 162].

Такою передумовою і необхідною точкою повернення для всіх наук Едмунд Гусерль вважав “життєсвіт”. Альфред Шюц широко використовував це поняття у своєму аналізі¹. Понад те, “життєсвіт” стає в його теоретичній системі інтегральною категорією — адже виконує крім чотирьох атрибутивних функцій категорії (методологічної, евристичної, синтезу знань, логічної) ще й системотвірну функцію, — решта понять і категорій фактично перебувають з нею у відношенні субординації, і лише одна — у відношенні координації.

Другою інтенцією є те, що Альфред Шюц не ставив перед собою подібних до Гусерлевих амбітних завдань — його метою не було знайти першу філософію. Разом із тим він здійснив колосальну роботу в царині обґрунтування соціальних наук. І, як це зазвичай буває, вийшов за межі системи свого вчителя. “Ми, — писав А.Шюц, — можемо сказати, що емпіричні соціальні науки знайдуть своє справжнє підґрунтя не в трансцендентальній феноменології, а в конститутивній феноменології природної настанови. Видатний внесок Гусерля в соціальні науки полягає не в його невдалій спробі конституювання трансцендентальної інтерсуб’єктивності в межах редукованої еґологічної сфери, не в непроясненому понятті емпатії як основи розуміння, зрештою, не в інтерпретації громад і суспільств як інтерсуб’єктивностей вищого порядку, природа яких має бути описана ейдетично, але, радше, в багатстві його аналізу, який стосується проблем життєвого світу (*Lebenswelt*) і який він мав намір розвинути у філософську антропологію” [Шюц, 2004: с. 159–160].

¹ На цьому призначенні системи Шюца наполягає Томас Еберле, котрий вважає, що “Шюцевий аналіз життєсвіту був не просто “аналізом соціального світу”, а мав за мету зробити певний специфічний внесок у методологію соціальних наук і досяг цього; тому він має для соціальних наук характер прототеоретичного” [Eberle, 1993: S. 303].

Отже, з цієї цитати можна виокремити такі важливі для нас аспекти. По-перше, Альфреда Шюца не задовольняла концепція трансцендентальної інтерсуб'єктивності, запропонована Гусерлем для аналізу соціальних наук. По-друге, одним із головних досягнень свого наставника Шюц вважав відкриття сфери життєвіту, про що йшлося вище. І, нарешті, по-третє, Альфред Шюц розробляв власну систему, яку назвав “конститутивною феноменологією природної настанови”¹.

З огляду на все це можна дійти таких висновків. Хоча Шюц не в усьому погоджувався з Гусерлем (критика вживання таких термінів, як *Wesen*, *Wesensschau* тощо) і вважав здійснений аналіз недостатнім для потреб соціальних наук, у своєму дослідженні він залишався в межах трансцендентальної редукції лише до того моменту, коли його власний аналіз уже вимагав виходу за неї. Результатом стала критика теорії трансцендентальної інтерсуб'єктивності, розробленої Гусерлем у “Картезіанських роздумах” і “Кризі європейських наук і трансцендентальній феноменології”, і, як наслідок, заява про вихід за її межі. Та все одно він залишався на тій самій методологічно-світоглядній платформі, що й Едмунд Гусерль. Альфред Шюц, услід за своїм учителем — Едмундом Гусерлем — розглядав феноменологію як точку зору, як метод, що відкриває для пізнання нові обрії, що знімає вікові завіси. Так само, як і його наставник, він бачив у феноменології надійний фундамент, на якому мають ґрунтуватися всі без винятку науки. Тож усі вони, власне, мали бути “феноменологічними”. Саме тому питання “феноменологічної соціології” для нього не стояло. Це не якийсь синтез. Адже тільки феноменологія надає соціології та іншим соціальним наукам ґрунт для здобуття обґрунтованого знання.

Самого Шюца цікавила побудова конститутивної феноменології природної настанови, оскільки у фокусі його уваги було дослідження фундаментальних питань: як узагалі можливі соціальність, розуміння і порозуміння, конституювання і конструювання смислів, інтерсуб'єктивність тощо.

Таким чином, Альфред Шюц насправді використовував спадок Едмунда Гусерля й адаптував його для потреб соціальних наук. Проте результат не втілювався у виникненні “феноменологічної соціології”².

3

Учень Альфреда Шюца — Морис Натансон — продовжує лінію аргументації свого вчителя. Він указує на те, що феноменологія є наукою “начал” [Natanson, 1973: p. 6].

При цьому він також відсилає до праць Едмунда Гусерля і його спроб переглянути засади сучасних наук. “Важливість феноменології для соціаль-

¹ Саме тому поняття “природна настанова” в системі Альфреда Шюца є єдиним, що за своїм гносеологічним статусом перебуває з поняттям “життєвіт” у відношенні координації, а не субординації.

² Слід також пам'ятати, що двома іншими китами, на яких базувалася система Альфреда Шюца, — були праці Макса Вебера і Вільяма Джеймса. Тож “чистим” феноменологом самого Альфреда Шюца дуже важко назвати.

них наук, — пише М.Натансон, — не менш сильно показана в Гусерлевій характеристиці хвороби Західної людини. Тією мірою, якою філософія виключена із соціально-наукового дослідження або зведена до маргінальної позиції, саморефлексія стає неможливою і соціальний учений сам себе відвертає від ясного погляду на власну діяльність. Соціальна наука дедалі більше відходить від будь-якої спроби розуміння людини в актуальному контексті її безпосереднього досвіду, у її життєсвіті” [Natanson, 1973: p. 42–43].

Саме феноменологія є підставою для емпіричної соціології в отриманні достовірних даних. При цьому, подібно до А.Шюца, Морис Натансон усіляко наголошує, що царини феноменології й емпіричних наук перебувають на різних рівнях: феноменологія завершує своє дослідження там, де соціальні науки його починають.

Як зазначалося у попередній статті, відповідно до спроби класифікації підходів до відношення феноменології і соціології, що її зробив Г.Берд, теорія Мориса Натансона, поряд із теорією Ганса Найсера [Neisser, 1959], належить до “відстороненого” підходу. Представники цього підходу воліють говорити не про “феноменологічну соціологію”, а про “соціальну феноменологію”. Нагадаймо характеристику Натансона, яку дав йому Г.Берд у своєму огляді: “Якби Натансон був “професійним” соціологом, ми могли би сказати, що він належить до відстороненого підходу, але він філософ, котрий обстоює “феноменологію соціальних наук”” [Bird, 2009: p. 436].

На підставі проведеного вище аналізу ми можемо не погодитися із Грегорі Бердом. Морис Натансон просто продовжує лінію аргументації свого наставника. За логікою Берда, до відстороненого підходу можна віднести й Альфреда Шюца, оскільки той не використовував термін “феноменологічна соціологія”, а говорив про соціологію, ґрунтовану на феноменології.

4

На відміну від Альфреда Шюца, який не висловлювався відкрито проти терміна “феноменологічна соціологія”, хоча імпліцитне неприйняття ним даного терміна все одно можна помітити, завдяки аналізу його методології та напрямку наукового пошуку, його видатні учні — Пітер Бергер і Томас Лукман — послідовно і докладно обґрунтовують неможливість існування “феноменологічної” соціології, ба навіть абсурдність цього терміна.

Як один із прикладів різкої реакції їх на цей термін у попередній статті наводилося відкрите наукове листування Пітера Бергера й Едварда Тиріак’яна. Останній спробував обґрунтувати вживання терміна “феноменологічна соціологія” шляхом реінтерпретації доробку класиків соціології та віднесення їхнього аналізу до “*прото-феноменологічного*”. У своїй рецензії на працю Е.Тиріак’яна П.Бергер називає сумнівним саме існування “екзистенціально-феноменологічної традиції”, котру обґрунтовує Едвард Тиріак’ян, і ще більш сумнівним видається йому термін “феноменологічна соціологія”. Назагал головною претензією П.Бергера можна вважати те, що Е.Тиріак’ян намагається обґрунтувати “феноменологічність” таких учених, як П.Сорокін, Г.Зимель, Е.Дюркгайм та ін. Адже ці вчені ніколи не асоціювалися з феноменологією й у своїх методологічних підходах були досить далекими від неї [Berger, 1966].

Ще раз наведу підсумкову думку П.Бергера щодо статті Е.Тіріак'яна: “Кожен у серці своєму є екзистенціальним феноменологом і відтак — кандидатом для великого теоретичного синтезу. Або майже кожен. Крім деяких невідомих “позитивістів”, єдиний, хто “поза”, — це Фройд. Цікаво, чому? Певен, за допомогою Тіріак'янового методу тлумачення можна показати, що Фройдове лібідо — “насправді” це феноменологічна інтенціональність” [Berger, 1966: p. 260].

Слід зазначити, що у своєму подальшому листуванні вчені так і не досягли жодного компромісу: Е.Тіріак'ян продовжує обґрунтовувати можливість знайти смислову схожість з екзистенціальною феноменологією в теоріях класиків соціології. Можемо дійти висновку, що учасники дискусії мають абсолютно різні методологічні позиції й тому не приймають аргументацію один одного.

Ще більше уваги приділив можливості (а точніше, “неможливості”) використання терміна “феноменологічна соціологія” друг і колега Пітера Бергера — Томас Лукман. Він, подібно до Альфреда Шюца, переконаний у необхідності засади для всіх наук, у необхідності мати спільну і критичну теорію знання. Це завдання й досі повною мірою не виконане, проте Лукман, за його словами, “переконаний, що феноменологія, особливо програма і результат останньої праці Гусерля (“Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія”. — *А.Ш.*), за певних обставин може надолужити цю прогалину” [Luckmann, 2007: S. 26]. Іншими словами, Томас Лукман переконаний, що всі соціальні науки, в тому числі й соціологія, мають бути обґрунтовані шляхом феноменологічного аналізу, вперше запропонованого Едмундом Гусерлем і розвиненого згодом Альфредом Шюцем в аналіз структур життєсвіту¹.

Проте, на відміну від уже згаданого Мориса Натансона і самого Альфреда Шюца, Томас Лукман дуже чітко і докладно вказує на фундаментальні відмінності феноменології та соціології. Феноменологія не тільки є підґрунтям для соціальних наук, вона має якісно іншу сутність і метод. Найбільш лапідарно позицію Томаса Лукмана стосовно використання терміна “феноменологічна соціологія” передає така цитата. “Феноменологія, — пише вчений, — є філософією, тоді як соціологія — наукою. Хоча обидві мають справу з емпіричним, проте кожна у різному сенсі: перспектива феноменології є егологічною, перспектива науки — космологічною; метод феноменології — рефлексійний, метод науки — індуктивний. Метою феноменології є *опис універсальних структур суб'єктивної орієнтації у світі*. Головною метою науки є *прояснення загальних характеристик об'єктивного світу*. Тому “феноменологічна соціологія” — це поняттява нісенітниця” [Luckmann, 1979: S. 196].

¹ Нагадаю, що два інших учених — Дж.Гіп і Ф.Рот — у своїй класифікації із чотирьох типів феноменологічних соціологій відносили праці Альфреда Шюца до другого типу. Однак куди цікавішим є те, що, на їхню думку, другий тип феноменологічної соціології дістав найудаліше продовження у працях П.Бергера і Т.Лукмана “Соціальне конструювання реальності” [Berger, Luckmann, 1966] та Б.Голцнера “Конструювання реальності в суспільстві” [Holzner, 1968]. Про позицію Буркарта Голцнера буде згадано далі.

Як можна бачити з цитати, на думку Томаса Лукмана, феноменологія і соціологія перебувають на зовсім різних рівнях пізнання, з принципово різних точок зору. Для якомога кращого розуміння позиції Лукмана слід пригадати ще два поняття, котрі вчений розподіляє залежно від їхніх функцій, — “конституювання” і “конструювання”¹.

Перше поняття описує те, з чим має справу феноменологія: як еґологічна, вона концентрує свою увагу на свідомості й за допомогою рефлексивних методів, таких як феноменологічна редукція, послідовно аналізує її структури. Феноменологічний аналіз є аналізом того, як об’єкти “конституюються” у свідомості людини. Разом із тим соціологія як наука, є космологічною, а за методом — індуктивною. Вона має справу не з конституюванням, а з “конструюванням”. Як уже було зазначено, люди у своєму повсякденному житті створюють “конструкти першого порядку”, які, своєю чергою, стають об’єктом дослідження вчених, котрі на їх підставі створюють “конструкти другого порядку”. Тому Томас Лукман вважає об’єктом соціології радше не конструювання, а “реконструювання історично обмежених людських конструктів” [Luckmann, 2007: S. 128]².

Виходить, що феноменологію і соціологію не можна механічно об’єднати у “феноменологічну соціологію”. Адже їхній аналіз має різні об’єкти, методи та мету. На відміну від інших феноменологів, Томас Лукман вичерпно висвітлює їхні характеристики і порівнює між собою, а також показує принципові відмінності. Соціологія не може прийняти як метод конститутивний аналіз і досліджувати структури свідомості, так само як і феноменологія не використовує метод реконструкції історично обмежених людських конструктів.

Разом із тим Томас Лукман, подібно до інших противників “феноменологічної соціології”, гадає, що феноменологія має стати “протосоціологією”³.

Іншими словами, вона має стати методологічним підґрунтям соціології, надати їй особливу точку зору і мету — виявити некритично прийняті передумови суспільного життя, докладно описати структури та механізми конструювання соціального світу акторами⁴.

1 Докладніше про відмінність понять “конституювання” і “конструювання” див. працю Т.Лукмана “Wirrlichkeiten: individuelle Konstitution, gesellschaftliche Konstruktion” [Luckmann, 2007: S. 127–137].

2 Можна сказати, що позиція Томаса Лукмана і Пітера Бергера дістала відображення ще в самій назві їхньої класичної праці — “Соціальне конструювання реальності”.

3 Один із провідних феноменологів Німеччини — Йохен Дреєр — пропонує таке розуміння позиції Томаса Лукмана: “Протосоціологію, у поняттєвому вжитку Томасом Лукманом, узагальнено можна потлумачувати як філософське, точніше формулюючи, феноменологічне підґрунтя соціальних наук про досвід” [Dreher, 2007: S. 13].

4 Адже соціальний світ виростає із життєсвітів самих соціальних акторів. Однією з найголовніших методологічних позицій феноменологічно зорієнтованого вивчення соціального світу є зміщення аналізу на соціального актора, який живе у своєму життєсвіті й у його рамках вступає в інтеракції з іншими акторами, створюючи найпростіші соціальні зв’язки (Ми-зв’язки), і, таким чином, живе з ними у спільному для них світі культури та символів.

5

Ще одним противником уживання терміна “феноменологічна соціологія” є американський соціолог Буркхарт Голцнер¹.

Свою позицію він проясняє в коментарі до вже згаданої у попередній статті публікації Дж.Гіпа і Ф.Рота, котрі обґрунтовують концепцію чотирьох “феноменологічних соціологій” [Heap, Roth, 1973]. Самого Б.Голцнера вони залічують до другого типу — як продовжувача спадщини Альфреда Шюца².

На думку Б.Голцнера, ці двоє вчених хибно потлумачили призначення феноменології Едмунда Гусерля. Усілякі спроби безпосередньо “перенести” доробок фундатора трансцендентальної феноменології в соціологію є некоректними. Адаже царини пізнання у феноменології та соціології різні.

“Аналіз того, в який спосіб розвивалася емпірична соціологія і як вона може бути збагачена феноменологічним інтелектуальним рухом, — пише Б.Голцнер, — є складним. Соціологія — це емпірична дисципліна; феноменологія — ні. Тому має бути зрозуміло, що “феноменологічна соціологія” у рамках емпіричної роботи має бути не більш як виразом, що визнає джерела стимулювання, отримані від феноменологічних праць. Утім, у соціологічних дослідженнях остаточним стандартом судження є не феноменологічна адекватність, а емпірична користь” [Holzner, 1974: p. 286].

Таким чином, у своїй критиці використання терміна “феноменологічна соціологія” загалом і аргументації Дж.Гіпа і Ф.Рота зокрема він спирається на ті самі докази, що й Томас Лукман, і наголошує, що феноменологія є ейдетичною дисципліною, а соціологія — емпіричною. Крім того, він критикує наявність кількох “феноменологічних” соціологій, що їх обстоюють ці двоє вчених.

6

Отже, питання використання терміна “феноменологічна соціологія”, на думку його противників, — не просто питання переважності. Своєю чергою, прихильники цього терміна, як неодноразово зазначалося, переважно представники “англомовної” соціології, а точніше — представники “американської” соціології. Для багатьох із них проблематичність “феноменологічної соціології”, як показав наш попередній аналіз, практично не існує. Натомість ті англомовні вчені, які вирішили розібратися в цьому глибше, головню підтримують і виправдовують цей термін. Чи то як віднесення класиків соціології до “протофеноменологів”, чи то як обґрунтування етнології як синтезу феноменології та соціології, чи то як спроби кла-

¹ Як було показано у попередній статті, один із небагатьох представників американської й загалом “англомовної” соціології, котрий виступає проти можливості “феноменологічної соціології”.

² Б.Голцнера названо послідовником А.Шюца поряд з П.Бергером і Т.Лукманом. Цьому чималою мірою посприяло те, що фактично одночасно з ними Б.Голцнер написав книгу “Конструювання реальності в суспільстві” [Holzner, 1968].

сифікації і розмежування різних феноменологічних соціологій. Своєю чергою, на противагу “англомовному” соціологічному дискурсу, в “німецькомовному” вживання терміна “феноменологічна соціологія” викликає переважно неприйняття. Можна зазначити, що аргументація противників терміна є глибшою. Насамперед остільки, оскільки йде від безпосередніх учнів Альфреда Шюца — Пітера Бергера і Томаса Лукмана, які самі є авторами класичних для соціології праць. І якщо в Альфреда Шюца неприйняття терміна “феноменологічна соціологія” присутнє лише імпліцитно, позаяк він не тільки не використовує його, а й ніде явно не критикує можливість “феноменологічної соціології”, то Томас Лукман відкрито й докладно пояснює абсурдність даного поняття.

У підсумку ми можемо виокремити дві головні лінії аргументації того, чому “феноменологічна” соціологія неможлива. Першу ми можемо умовно назвати “функціональною”. Вона ґрунтується на розкритті призначення самої феноменології. Адже прихильники терміна “феноменологічна соціологія”, незалежно від того, чи присвятили вони цьому питанню спеціальне дослідження чи сприйняли некритично, для зручності, припускаються дуже важливої загальної помилки. Навіть апелюючи до Едмунда Гусерля, вони, як можна переконатися, не схоплюють головної інтенції його наукового пошуку. Усі зусилля Гусерля були спрямовані, як зазначив його учень Альфред Шюц, на пошуки “першої філософії”. Вона мала стати фундаментом та обґрунтуванням для всіх природничих і соціальних наук. “Е.Гусерль сподівався, що таке дослідження, — писав Шюц, — здатне розв’язати очевидну для нашого часу всезагальну кризу таких наук, як логіка, математика, фізика і психологія, що загрожує саме тим їхнім досягненням, які видаються найбільш безперечними. Дана характеристика головної мети Е.Гусерля здатна пояснити ті величезні труднощі, з якими стикається новачок у феноменології у спробах наклеїти на неї один із розхожих ярликів типу ідеалізму, реалізму чи емпіризму. Жодна із цих хрестоматійних класифікацій не може бути адекватною стосовно філософії, котра їх проблематизує. Феноменологія, що прагне виявити граничні засади всього філософського мислення, завершує своє дослідження тим, з чого традиційна філософія його розпочинає” [Шюц, 2004: с. 163]. Остання фраза конче важлива, оскільки прямо вказує на те сприйняття феноменології, що було і у Гусерля, і у Шюца. Феноменологія стоїть “поза” і, по суті, “над” іншими методологіями і гносеологічними течіями. Саме з трансцендентальної феноменології, на переконання її творця, все починається і нею все завершується. Альфред Шюц також переконаний, що феноменологія має величезний евристичний потенціал, однак ставить перед собою не такі грандіозні завдання: його сфера інтересу — це соціальні науки. Навіть попри те, що на його системі позначився вплив праць Макса Вебера і Вільяма Джеймса, а також того, що Шюц досить критично ставився до запропонованої Гусерлем концепції трансцендентальної інтерсуб’єктивності, він усе одно запозичив у свого вчителя віру в те, що саме феноменологія є непорушним теоретичним базисом для дослідження соціального світу.

Виходячи з усього цього, Шюц не вважав свою систему “феноменологічною соціологією”. Адже феноменологія дає основу для здобуття будь-

якого знання — це її головна функція і призначення. Тому на ній має ґрунтуватися будь-яка наука, в тому числі й соціологія. Виходить, що людина, котра у більшості словників і підручників вважається засновником “феноменологічної соціології”, зовсім такою не була.

Крім того, важливо пам’ятати, що Шюц назвав свою теорію “конститутивною феноменологією природної установки”. Він запозичив чимало понять за межами трансцендентальної феноменології і, за його власним визнанням, вийшов за її рамки. Можна сказати, що він накреслив проект абсолютно нової соціології, котра є не ще одним підходом або точкою зору, а тим базисом гуманітарних наук, який зрештою знайдено і який відкриває шлях до безпосереднього дослідження соціальної реальності.

Другу лінію критики можна (також умовно) назвати “сутнісною”. Її докладно описує Томас Лукман. Учений наголошує принципово різні характеристики феноменології та соціології. Адже феноменологія є філософією і за своєю природою еґологічна. Тому її аналіз спрямований на свідомість. Разом із тим соціологія є наукою і за своєю природою космологічна. Її аналіз спрямований на соціальний світ і на те, як він конструюється. Тому феноменологія і соціологія різняться за своєю сутністю, методами та цілями. На підставі цього Томас Лукман доходить висновку про неможливість “феноменологічної соціології”. Крім того, він указує, що феноменологічний аналіз життєсвіту — це протосоціологія, що забезпечує надійну теоретичну базу для всієї соціології. Тож маємо продовження аргументації, виокремленої нами в першу лінію як “функціональна”.

Незважаючи на імпліцитно присутнє у творчості Шюца неприйняття терміна “феноменологічна соціологія” і докладну аргументацію проти його використання з боку його безпосередніх учнів, суперечка з приводу використання цього терміна фактично закінчилася нічим. Точніше кажучи, вона закінчилася тим, що “спеціалісти” з даного питання залишилися непопереконаними, а “неспеціалісти” прийняли цей термін, щоб маркувати належність того чи іншого автора і його праць до феноменологічної традиції.

Метою пропонуванних розвідок не було переконати бодай когось використовувати чи не використовувати термін “феноменологічна соціологія”, а радше показати, що це питання куди глибше, ніж це може видаватися на перший погляд. Порівнюючи аргументацію прихильників і противників даного терміна, зрештою можна стверджувати, що аргументи других помітно переконливіші та вагоміші. Однак остаточний вибір, як завжди, постає перед кожним конкретним ученим: або з міркувань зручності маркувати феноменологічну парадигму тією етикеткою, що вже широко визнана, або пристати на доводи самих класиків феноменології й уникати вживання терміна внаслідок його методологічної абсурдності.

Джерела

Гуссерль Э. Феноменология. Стаття в Британской энциклопедии / Э. Гуссерль // Логос. — 1991. — № 1. — С. 12–21.

Гуссерль Э. Философия как строгая наука / Гуссерль Э. — Новочеркасск : Сагуна, 1994. — 357 с.

- Гуссерль Э.* Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Гуссерль Э. — М. : Дом интеллект. книги, 1999. — 336 с.
- Гуссерль Э.* Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Гуссерль Э. — СПб. : Владимир Даль, 2004. — 385 с.
- Смирнова Н.* Альфред Шюц на книжной полке / Н. Смирнова // Избранное: Мир, светящийся смыслом / Шюц А. ; пер. с нем. и англ. — М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), s.a. — С. 1025–1048.
- Шюц А.* Избранное: Мир, светящийся смыслом / Шюц А. ; пер. с нем. и англ. — М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. — 1056 с.
- Bird G.* What is Phenomenological Sociology Again? / G. Bird // Human Studies. — 2009. — 39. — P. 419–439.
- Berger P.* On existential phenomenology and sociology (II) / P. Berger // American Sociological Review. — 1966a. — 31. — P. 259–260.
- Berger P.* The social construction of reality / P. Berger, T. Luckmann. — Garden City, N. Y. : Doubleday, 1966b.
- Douglas J.* Understanding everyday life / J. Douglas // Understanding Everyday Life. — Chicago : Aldine Publishing Company, 1970. — P. 3–44.
- Dreher J.* Lebenswelt, Identität und Gesellschaft — Sozialtheoretische Reflexionen zwischen Phänomenologie, Wissenssoziologie und empirischer Forschung / J. Dreher // Luckmann T. Lebenswelt, Identität und Gesellschaft. Schriften zur Wissens- und Protozoziologie / Luckmann T. ; Hrgg. von Jochen Dreher. — Konstanz : UVK Verlagsgesellschaft mbH, 2007. — S. 7–23.
- Heap J.L.* On phenomenological sociology / J.L. Heap, Ph.A. Roth // American Sociological Review. — 1973. — 38, №3. — P. 354–367.
- Heap J.L.* Reply to Holzner / J.L. Heap // American Sociological Review. — 1974. — Apr., Vol. 39, No 2. — P. 289–291.
- Holzner B.* Reality Construction in Society / Holzner B. — Cambridge : Schenkman Publishing Company, Inc, 1968.
- Holzner B.* Comments on Heap and Roth “On Phenomenological Sociology” / B. Holzner // American Sociological Review. — 1974. — Apr., Vol. 39, No 2. — P. 286–289.
- Eberle T.* Schütz’ Lebensweltanalyse: Soziologie oder Protozoziologie? / T. Eberle // Bäumer A., Benedikt M. (Hrsg.). — Wien : Gelehrtenrepublik — Lebenswelt, 1993. — S. 293–320.
- Luckmann T.* Phänomenologie und Soziologie / T. Luckmann // Alfred Schütz und die Idee des Alltags in den Sozialwissenschaften / Walter Sprondel, Richard Grathoff (Hg.). — Stuttgart, 1979. — S. 196–206.
- Luckmann T.* Lebenswelt, Identität und Gesellschaft. Schriften zur Wissens- und Protozoziologie / T. Luckmann ; Hrgg. von Jochen Dreher. — Konstanz : UVK Verlagsgesellschaft mbH, 2007. — 341 S.
- Natanson M.* Phenomenology and social sciences / Natanson M. — Northwestern University Press, 1973. — P. 464.
- Neisser H.P.* The Phenomenological Approach in Social Science / H.P. Neisser // Philosophy and Phenomenological Research. — 1959. — Dec., Vol. 20, No 2. — P. 198–212.
- Psathas G.* Phenomenology and Sociology. Theory and Research / Psathas G. — Washington (D.C) : Center for Advanced Research in Phenomenology & University Press of America, 1989.
- Tiryakian E.* Existential Phenomenology and the Sociological Tradition / E. Tiryakian // American Sociological Review. — 1965. — Oct., Vol. 30, No 5. — P. 674–688.
- Tiryakian E.A.* Reply to Kolaja and Berger / E.A. Tiryakian // American Sociological Review. — 1966. — 31. — P. 260–264.
- Wagner H.R.* Types of Sociological Theory: Toward a System of Classification / H.R. Wagner // American Sociological Review. — 1963. — P. 735–742.
- Wolff K.H.* Phenomenology and sociology / Wolff K.H. // A history of sociological analysis / T. Bottomore, R. Nisbet (Eds.). — N. Y. : Basic Books, 1978. — P. 499–556.